

ה"תרבותית", לנושא האופי היהודי, משפיעה לא רק על מעמדה של ישראל במזרח התיכון אלא גם על מצבה מבית. כפרט ביחס למתחים המתמידים בתחום היחסים בין העדות. ביסודו של דבר, הכעיה העדתית של ישראל טמונה בעובדה שמתוך הרחיקה הגמורה של תרבות המזרח התיכון — ומתוך כך, של נושאה עצמם — אין הקבוצה המזרח-אירופית השלטת מניחה לתושבים היהודיים ממוצא מזרח-תיכוני בישראל חלק ונחלה בניהול ענייניה של הארץ או בעיצוב מדיניותה, עמדותיה או ציוניה התרבותי.***

הצד המזרחי שבכך הוא, שהיסוד הזה המזרח-תיכוני מונה כיום יותר ממחצית אוכלוסיית היהודים של ישראל. זוהי התפתחות חדשה-ביחס ובלתי-צפויה ביותר. שלפחות מבחינה דמוגרפית חוללה שינוי גמור בקלסטר-פניה של ישראל. מבחינת מעמדה של ישראל במזרח התיכון דין היה שנראה בכך מצב-דברים אידאלי, הואיל והפך את שילובה באזור — כחטיבה מדינית בלתי-תלויה, כמובן — לתהליך טבעי ונטולי-מכאובים. מעתה אפשר היה לטעון במידה רבה של צדק כי ישראל כפי שהיא צורחה הערביים — כלומר כנטע-זר, ביטוי לפלישה תרבותית ומוצב של השפעה מערבית — היא נחלת העבר.

מובן שלעולם אינך יכול לדעת בבטחה אם נימוקים מעין אלה יכולים לעשות רושם על שכניה של ישראל. ואולם העובדה בעינה עומדת שהעלית השלטת בישראל המשיכה בעקשנות לנקוט קו שהיה בו כדי להוסיף תוקף לקובלנות המתמדת של הערבים שישראל היא חלק בלתי-נפרד מאירופה "מבחינה תרבותית, מדינית וכלכלית". ורק מבחינה גיאוגרפית היא שייכת למזרח התיכון. שר האוצר דאז פנחס ספיר, למשל, ראה צורך להתבטא כך מדי-פעם (ר' "להרמנד" 9.3.66, ושוכ בימי ביקורו של ארהארד בישראל בנובמבר 1967). ברור שהצהרות מסוג זה אינן עשירות, גם לא כוונן, להניע את הערבים לראות בישראל חלק קבוע ובלתי-נפרד של האזור. מובהקת לא-פחות היא השפעת הקווים והעמדות האירופר-צנטריים הנחושים של המייסד על השכבה המזרח-תיכונית עצמה בישראל. מחוץ לעובדה שהאופי המערבי המוצהר הזה מצד ישראל יש בו משום התגרות ועלכון גלויים כלפי היסוד הזה, הרי האמת היא שהיעד המעשי של המבנה השלטוני הקיים היה פשוט להפקיע מן המזרחיים את אפיים המזרחי בתכלית המהירות והיסודיות. על היעד הזה הוסיפו לשקוד ככל צורה שתעלה על הדעת — בחקיקה, בהכשרה היציבית, באמצעי התקשורת השונים, ועל הכל כבתי-הספר. מלבד העובדה שקר כזה של שטוש תרבותי אינטנסיבי הוא בדרך-כלל האמצעי הכטוח ביותר לדחוק את המזרחיים האלה לשוליים ולהביא עליהם ניכור, הרי כשישראל מתארת את עצמה כחלק בלתי-נפרד של אירופה עשויה היא להגשים בסופו של דבר את קביעתם של הערבים שמבחינה תרבותית תישאר זרה לאזור.

מה הסיכויים לכך שתיעשה ישראל חלק טבעי וכלתי-נפרד מן המזרח התיכון, שתקבל את שכניה ותתקבל עליהם — וכל זאת במידה רבה בזכות מאמציה שלה וכחוצאה מהתפתחות פנימית? קשה, כמובן, להשיב על שאלות מעין אלו. אך המאורעות של הזמן האחרון, שבמובן ידוע גרמו לישראלים ש"גלו" את המזרח-התיכון, אפשר מאד שייטעו בתהליך הזה. אפשר כבר להבחין בשינוי-מה בעמדה, כפרט ביחס לנימוקים הדמוגרפיים-כביכול נגד ארץ-ישראל גדולה, מגוונת באוכלוסייתה. אפילו חוגים רשמיים-למחצה הגיעו באחרונה לכלל מסקנה שהישראלים אינם יכולים להשיב על "האיום הדמוגרפי" על-ידי שמרצונם יחפכו את ישראל לגיטו יהודי קטנופני המוגן על-ידי גדרות ומשטרת-דרכונים. אכן, זהו האתגר הגדול ביותר שבפני ישראל. עוד לפני כשלושים שנה תמה ד"ר שארל מאלק, המדינאי והפילוסוף הלבנוני, אם לאחר שהצליחה ישראל להשיג עצמאות תוכל להוסיף ולהבטיח את המשך קיומה — "אם ההנהגה והאֶתוס של ישראל די בהם לצרכים של קיום (חיוכי)". כיום השאלה היא במקומה לא-פחות מהשיתה ב-1952 — ובשום פנים אין היא מביכה פחות. המאורעות של הזמן האחרון במזרח-התיכון הוכיחו, כי אפילו לטווח של כמה עשרות שנים, אין ישראל צריכה לחשוש להמשך קיומה הפיזי. אבל ההתנגשויות המזוינות של 15 השנים האחרונות הוכיחו גם, כי אין שום מאורע מאותו סוג, דהיינו נצחון צבאי, יכול להניע את הערבים להשלים עם קיומה של ישראל כשכנה רצויה, או אפילו נסבלת, אם היא לא תשכיל להסיר מעליה את חגג של "נטע זר" באזור. לאמיתו-של-דבר זהו מבוי סתום וישראל חייבת בעצמה למצוא דרך לצאת ממנו. "ההיסטוריה", אם נשוב לצטט את ד"ר מאלק, "איננה יודעת אף מקרה אחד של אומה השרויה באיבת-תמיד עם העולם הסובב אותה ממש".

כפי שניסינו להבהיר לעיל, אין זאת שאלה פשטנית של מזרח ומערב. אין טעם, ולא היה אף פעם טעם, בכך שנתחיל בהגדרות של "מזרח" ו"מערב", או נמשיך לדמות עימות גורלי בין השניים, ונסיים בבחירה בין אחד מהם — הרצוי לנו — בתור "דגם" להתפתחותה, דימויה העצמי ופרצופה האמיתי של ישראל. הקדמתי והדגשתי, שלדידי כל "דגם" כזה, כל נסיון לקבוע "תשתית" תרבותית לפי מרגם המכוסס על דיכטומיה כביכול בין מזרח ומערב, פרושו בסופו-של-דבר החלטה מלמעלה, מין רגימנטציה וכפייה תרבותית מהסוג הגרוע ביותר.

כאותו רכישיח שהזכרתי לעיל על הנושא "ישראל — מזרח ומערב", הדגשתי את

* ראה לדוגמא: Culture — A Critical Review of Concepts and Definitions, by A.L. Kroeber and Clyde Cluckhohn. Vintage Books, Random House, New York.
** "ישראל איננה אומה במובן המקובל של המלה. בעיני הרבנים, לפחות, אין הוא אומה מכוח נזע או מכוח צירופים מדיניים מיוחדים. כמו שביטא זאת רב טעדיה גאון, 'כי אין אומתנו אומה כי אם בתורתיה'. הלאומיות הפשטנית המנוערת מן התורה, אשר לה מטיפים חוגים מסוימים, מאוסה תהיה בעיני הרבנים לא-פחות מן האוניברסליזם המחאבד המנוער מן התורה אשר לו מטיפים חוגים אחרים. ואם נובל לחאר לעצמנו רגע שיחידל ישראל מנאמנותו לאלוהים, אוריא יהו הרבנים הראשונים שיחתמו על עודות-פטירתו כאומה". (סלומן שכטר. אספקטים בתאולוגיה רבנית. ניו-יורק 1909, ע"פ 105-6).

*** "דחייה גמורה של תרבות המזרח התיכון כמנה, בעצם, בדחיית נושאה בחינת אנשים שאין בידם לתרום שום תרומה כדאית... הדבר עשוי להביא לידי דחיית האירופים על-ידי המזרחיים. מן הדין שיהיה זה ברור כי ישראל נמצאת בלבאנט ובאסיה, ושעליה להגיע לעמק-השווה עם שכניה... אם לא תיעשה מדינת ישראל טוטאליטרית, אין למנוע [את היסוד המזרח-תיכוני] מליצור איוו מוגן משלו בין התרבות האירופית לתרבות המזרח התיכון". (ולטר פ. צנו. "תרבותנות במסווה אשכנזי". The Reconstructionist, ניו-יורק, 12 במאי 1967).

הנקודה הזאת חוזר והדגש — וכשנלחצתי לומר איך אני מציע לתת לזכרים להתפתח, איך אני רוצה להגשים את "החזון הגדול" שלי ולהגיע למין פלורליזם תרבותי בו לא תהיה שום כפייה-מלמעלה — עניתי כפשטות כי לגבי דידי צריכים לקבל את בני האדם כמות שהם ולא לנסות להפוך אותם למשהו שהם אינם ולא היו. הסברתי גם שמאחר שאני מצדד באסכולה האומרת שהתרבות היא הבן-אדם, אני מתכוון לכך שעל-ידי קבלתו של בן-אדם זה אנו בעצם מקבלים גם את תרבותו, ואילו אם נדחה את תרבותו נימצא רוחים את האדם עצמו.

מובן מאליו, כי כשאני מדבר על בני-אדם אני מדבר עליהם כעל יצורים שיש להם תכונות תרבותיות משלהם, ואולם תכונות אלו אינן מתחלקות, לפחות אצלי, למסגרות הנקבעות על-ידי השתייכות למזרח או למערב. גם בין המזרחיים וגם בין המערביים — על-כל-פנים כפי שהם נתפסים כראיה הרווחת בישראל — יש גוונים מגוונים שונים. יש מרוקאים ויש עיראקים ויש כורדים ומזרח-אירופיים ו"יקים" וגרוזינים ו"אנגלרס-סכסים" וכו' — ואלה בהחלט אינם ניתנים לחלוקה כללנית בין מזרח ומערב.

כתגובה מהולה בעצב כלשהו ענה אחד המשתתפים בדיון להערותי אלה: "אז חזרנו למעשה לנקודה של ההתחלה". והשני הוסיף: "כן, בעצם אנחנו איירנו את המעגל, שאני קורא לו מעגל קסמים וטראגי למדי...".

"אני לא יודע כמה פעמים השתמשת במלה 'טראגי', לכשעצמי, אינני רואה בזה שום טראגיות.

י.ב.: ברגע שאנחנו לא יכולים לצאת ממעגל קסמים, זה נראה לי טראגדיה של האינרציה ושל אי-היכולת למצוא תשתית או מכנה משותף.

אני: מה לא יכולנו למצוא? מה שלא יכולנו למצוא הוא פשוט מאד שאנחנו צריכים ללכת בכיוון מסוים שנקרא מזרחי או מערבי?

י.ב.: כן! אם לא הסכמנו למסגרות כל-כך יסודיות, אז לא הגענו לשום בסיס, בעצם, רק איירנו את הויכוח...

ש.פ. (ממשיך): כי רק אם היינו יוצאים מנקודת-הראות של שתי מסגרות, יחסית קוהרנטיות, היה אפשר לבנות איזושהי תכנית רצויה."

האמת היא שנבצר ממני, עד עצם היום הזה, להבין מדוע אי-מצאת "מסגרות" צריכה להיות מקור של אכזבה. אינני מסוגל להבין מדוע בכלל דרושים "מסגרות", "דגמים", "תשתיות" וכו', בכל הנוגע להתפתחות תרבותית? מסגרות ודגמים יכולים להיות רצויים, ואולי אפילו נחוצים, כשהמדובר הוא בשטחים אחרים — כגון ביטחון, כלכלה, פיתוח פיזי וכדומה. בכל הנוגע לתרבות כל נסיון לקבוע דגמים, להחליט מה "רצוי" ואיך לפעול לשנות את "המצוי" בכיוון הרצוי — כל נסיון כזה מטבעו שייבא לתופעות שאנחנו כולנו בסופו-של-דבר, מתנגדים להן, תופעות של רגימנטציה, כפייה תרבותית, התבטלות תרבותית, ליבנטיניזם במובן הגרוע של המלה. מהלכים כאלה יכולים להוביל בעצם לקיטוב ולפיזור, לא לשילוב ולהרמוניה.

נילי כרמל (פלומין)

כתב-אישום

בְּלִילוֹת יֵשׁ לַפְעָמִים שָׁנָעוֹן
שֶׁל שְׁפִיזוֹת הַטּוֹרֶף בְּגוֹשׁ הַפָּחַם
שֶׁלְךָ שִׁלְתָּ צֶהָבָה,
וְאֵשׁ שֶׁל כְּתָב-אֲשׁוּם
שֶׁלֹּא הָיָה וְלֹא נִבְרָא חֲלוּמוֹת
כְּחָלִים נוֹשְׂרִים אֶל מוֹל
כְּסִיפַת הָאִימָה וְחֻלְשַׁת הַקְּהָל
וְשִׁירִים שֶׁלְךָ
נְיִמַת קוֹלְךָ
וְהַשְׁקָר הַזֶּה
שֶׁבְךָ

מִתַּחַת לְאִפְיֻדְרָמִים שֶׁלְךָ
נִחְשַׁפוּ כָּל הַחֲלָשׁוֹת, הָעֲמֻדוֹת
הַפְּנִים וְהַיּוֹת כְּבוֹשׁוֹת.
זֶה הָיָה כְּבָר מְאֹחֵר יְרֻכִים
חֲשׂוּפוֹת, גְּבֻרוֹת דּוֹפְקוֹת כָּל הַהוֹד
וְהַהֲדָר רִיקִים עַל חַד הַסְּכִין
בִּינּוֹת לְבִינָה הַמוֹכֶסֶת שָׁם
אֲנַחְנוּ רְחוּקִים מִשׁוֹם
מְקוֹם יוֹתֵר מְאִי-פֶעַם, טַעַם
סְמִי-אַרְגָּעָה וְתִשׁוּקָה שֶׁלֹּנוּ
לִישׁוֹן.

יֵשׁ כְּעִיר הַזֹּאת כְּבָשִׁים
שֶׁל חוֹל שְׂמֻדָּאָבוֹת בְּלִילוֹת
שְׁבֵת.
אִז קוֹרְעַת יִלְלַת תַּנִּים
אֵת הַדְּמָמָה הַלְכָנָה עַל גְּבוּל
הַקָּו הַרִיק שֶׁם הַגְּמוּל הַטּוֹרוֹף
שֶׁל חַיִּי.